

Citation:

L.J. Rogier, Levensbericht G.B. Brom, in:
Jaarboek, 1959-1960, Amsterdam, pp. 335-358

HERDENKING
VAN
GERARD BROM
(17 april 1882—30 november 1959)

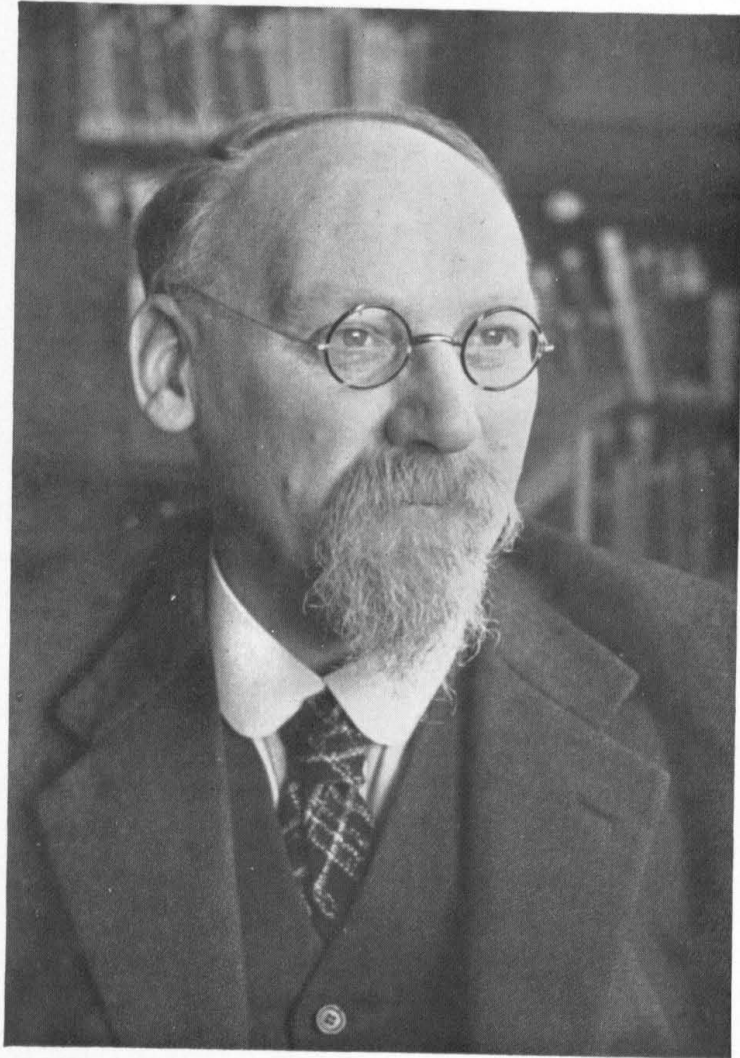
Uitgesproken in de vergadering van 9 mei 1960

I

In het hart van het oude Utrecht, op de Springweg 1) nabij de Mariaplaats, werd Gerard Brom de 17de april 1882 geboren. Hij was het twaalfde kind uit het huwelijk van Gerardus Bartholomeus Brom en Johanna Catharina Kok en kwam als postumus ter wereld: de vader was enkele weken te voren, 29 maart 1882, gestorven. Naar deze overledene werd ook hij Gerardus Bartholomeus genoemd: zo staat hij geboekt in de registers van kerk en burgerlijke stand, maar waar hij kon, gaf hij later zijn voornamen op als Gerard Bartel. De strijd tegen de hardnekkige hebbelijkheid der Nederlandse katholieken om hun kerken en kinderen Latijnse namen te geven in plaats van daarin — zoals Brom het in het hem eigen idioom hartig uitdrukte — „hun moers taal te spreken” bleef levenslang tot zijn hobbies behoren en ook hobbies waren Brom heilig.

Oud-Utrechts, door en door Nederlands en van aver tot aver katholiek heten de Broms hier en daar. Het eerste is een flagrante dwaling en het tweede en derde blijken, op de keper bekeken, evenmin stralende waarheden. De familie Brom kwam uit Amersfoort en haar stamvader was een lutherse immigrant van Duitse geboorte. Hij kwam uit Frankfort aan de Main, waar hij in 1663

¹⁾ E 471, tegenwoordig no. 7.

GERARD BROM
(17 april 1882—30 november 1959)

geboren was. Aanvankelijk schijnt hij zich *Reichard Bromm* ²⁾ genoemd te hebben; later heette hij blijkbaar Rijk Brom. Tegen het eind van de zeventiende eeuw moet hij zich te Amersfoort gevestigd hebben. Hij trouwde er met de vermoedelijk autochtone Maria Wieferink en werd misschien wel bij gelegenheid van dit huwelijk katholiek. In 1738 overleed hij te Amersfoort. De familie moet tot de kleine burgerstand behoord hebben, maar aan het eind van de achttiende eeuw in Rijk Broms achterkleinzoon Henricus Brom (1767-1848) tot zekere welstand gekomen zijn. Deze Henricus kwam namelijk bij de Patriottenomwenteling in de stedelijke regering en was bij zijn dood nog altijd lid van de Amersfoortse gemeenteraad. Hij had o.a. twee zoons: een Jan Brom (1793-1864), die de grootvader werd van de hoogleraar Gerard, en een Antonius Brom (1801-1847), van wie de Amsterdamse assuradeur en dichter Eduard Brom (1862-1935) een kleinzoon was.

Wat Jan Brom voor beroep uitoefende, is mij niet bekend geworden, maar zijn zoon Gerardus Bartholomeus (1831-1882) is zeker niet in weelde opgevoed. Als „koperslager” vestigde hij zich in of omstreeks 1856 te Utrecht. Hij trouwde daar in 1859 met de in 1839 geboren Johanna Catharina Kok, wier vader uit Vinkeveen afkomstig was en wier moeder schijnt behoord te hebben tot een familie van „hoveniers” van „buiten de Weerdpoort” bij Utrecht ³⁾. In zijn moeder prees Gerard Brom — als hij al ooit over zijn privé-leven sprak — nog in zijn ouderdom de

²⁾ Er bestaat een Genealogie-Brom, waarvan in het Gemeente-Archief van Utrecht een exemplaar wordt bewaard. Zij is in 1905 in privé-druk verschenen bij de Broeders van het Sint-Gregoriushuis te Utrecht. De auteur wordt niet genoemd en ik kan moeilijk geloven, dat een van de twee in dezen deskundige zoons van den huize, de toen ruim veertigjarige Gisbert of de ruim twintigjarige Gerard er de hand in gehad hebben. Dit document van nogal dilettantistische opzet suggereert zonder de geringste zweem van bewijs, dat de Amersfoortse stamvader *Reichard Bromm* behoord zou hebben tot een adellijk geslacht *Von Phrommen*, sedert 1402 te Frankfort gevestigd. Zoiets behoort tot het slag van naïeve ijdelheden, waarmee Gerard Brom heel zijn leven uitbundig de draak stak. — Ik maak hier gaarne van de gelegenheid gebruik om dankbaar te getuigen van de verplichtingen, die ik voor dit levensbericht heb aan de gemeente-archivaris van Utrecht: Mr. J. W. C. van Campen.

³⁾ Zie over deze „hoveniers” *J. H. C. van den Berg* in Jaarb. Oud-Utrecht 1937, pp. 138-150.

energie en het Godsvertrouwen. De vader, die bij zijn overlijden wordt aangeduid als „fabrikant van kerkornamenten”, wist zijn werkplaats geleidelijk uit te bouwen tot een „edelsmidse”, waar kerksieraden en vaatwerk voor de eredienst werden vervaardigd. Hij genoot de protectie van het in 1869 gestichte Sint-Bernulphus-gilde, dat onder het welgevallig toezien van de aartsbisschop Schaeplman en de dictatoriale leiding van pastoor G. W. van Heukelum een stempel zette op het hoogtij van kerkbouw en kerkvernieuwing, dat op het herstel van de hiërarchie in 1853 gevolgd was⁴⁾. Het was het stempel van de alleenzalmakende neo-gotiek.

De kinderen van de echtelieden Brom-Kok moeten in het algemeen begaafd geweest zijn: van hen stammen verscheiden mannen en vrouwen van betekenis af. De oudste zoon, Jan Hendrik Brom (1860-1915) was een oorspronkelijk kunstenaar, die zich vrijvocht van de neo-gotieke sleur. Hij verwierf in en buiten Nederland naam als vernieuwer der edelsmeedkunst; die naam werd tot op heden gehandhaafd door zijn zoons Jan Eloy (1891-1953) en Leo. De tweede zoon van het echtpaar Brom-Kok, de priester Gisbert (1864-1915), ontwikkelde zich tot archivist en historicus en was de eerste directeur en de organisator van het Nederlands Historisch Instituut te Rome. Hij vooral schijnt op de ontwikkeling van de zoveel jongere Gerard invloed geïoefend te hebben, maar ook de edelsmid Jan Hendrik, die een breed-belezen en zeer geestig man moet geweest zijn, had een belangrijk aandeel in de vorming van de begaafde en blijkbaar vroeg-rijpende jongste broer. Deze genoot de gymnasiale vorming aan het Bisschoppelijk College te Roermond en werd in 1899 aan de Rijksuniversiteit van zijn geboortestad ingeschreven om er, conform zijn moeders verlangens, medicijnen te studeren.

Reeds in 1900 zwaaide Gerard Brom naar de Nederlandse letteren om. Daarin legde hij 6 juli 1903 candidaats- en 23 mei 1905 doctoraal examen af; de 1ste oktober 1907 promoveerde hij

⁴⁾ *Gerard Brom: Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*. Leiden 1933, pp. 208-315, inzonderheid p. 271.

bij J. W. Muller *cum laude* op een dissertatie over *Vondels bekering*. Precies een week daarna trad hij in het huwelijk met de vijf jaar oudere Willemien Struick, postume dochter van een zeeofficier ⁵⁾ en afstammeling van een lange reeks predikanten der hervormde kerk. Naar de familie-overlevering wil, hadden de echtelieden elkaar in gemeenschappelijke muziekbeoefening leren kennen, maar zeker bond hen ook sterke affiniteit van sociale en religieuze belangstelling. Zelf vertelde Brom enige jaren geleden, dat zijn vrouw uit „ongeloof en socialisme” tot het katholieke geloof was gekomen. Ongeloof vond Brom een ziekte, die radicaal genezen moest worden, maar het socialisme zal hem in zijn aanstaande vrouw een aantrekkelijkheid te meer geweest zijn, want socialisme was een stuk naastenliefde, dat slechts om kerstening riep. Het Marxisme verwierp hij natuurlijk: hij behoorde nu eenmaal tot het ras van de vliegenreddende dichters, de idealisten met weinig oog voor de stugge werkelijkheid, en had vroeg zijn hart verpand aan alle kleine Johannesen, die afscheid namen van Windekind om wille van de mensheid en haar weedom. Sommige trekken van het ouderwetse socialisme hebben de jonge Brom kennelijk geboeid, met name de zelfgekozen ascese van de *outcast* uit eigen keus en het program van levensversobering, dat zijn eerste propagandisten predikten en in toepassing brachten. Ook hij werd geheelonthouder en bleef het heel zijn leven, rookte niet en volgde — met zijn vrouw — lang een soort vegetarische levenswijze. Hij vertoonde ook veel van de uiterlijke habitus der jonge socialisten: hij liep al steevast blootshoofds, toen dit nog algemeen „rood” werd gevonden, en mat zich een baard en lange wilde haren aan. Hij sympathiseerde met experimenten à la Tolstoi en Frederik van Eeden, ook met het Leger des Heils, kortom met allen, die „de wereld beter en de tijden zachter” zochten te maken.

Onderscheidde hem al zijn leven, ook toen al, een brandend geloof, bijna uitbundig naar buiten gedragen in dagelijkse vroege kerkgang en liturgisch gebedsleven, dan was hij toch radicaal

⁵⁾ Op haar geboorte slaat, naar ik uit haar eigen mond weet, Bernard ter Haars gedicht: *Na vaders dood geboren* (Gedichten III).

vrijgevochten van de schuilkerken-roomsheid, die in het isolement dekking zocht, die ordelijke protestanten nog wel kon verstaan, maar heilsoldaten, vrijmetselaars, theosofen en socialisten vereenzelvigde als een grote hoop zonderlinge zielen, wier gezelschap men te mijden had. Gerard Brom daarentegen stapte op hen af als Paulus op de Korinthiërs en debatteerde met hen over vraagstukken van levensbeschouwing. Heel zijn leven heeft hij in deze houding volhard: niemand kan ooit in die mate vervuld zijn geweest van eerbied voor een eerlijke overtuiging, zij mocht nog zo extremistisch zijn. Reeds als student onderhield hij niet alleen contacten met de stokoude Nicolaas Beets, die hij Gezelle leerde kennen, maar ook met de formidabele Bolland. Voordat iemand idee had van „het godsdienstig gesprek”, bracht hij het al dagelijks in praktijk.

Met het verwerven van een maatschappelijke positie heeft de jonge geleerde enige moeite gehad. Aangewezen op het leraarschap, doceerde hij de Nederlandse taal c.a. eerst een paar maanden aan het stedelijk gymnasium te Maastricht (1 september 1906-1 februari 1907), daarna twee jaar aan de gemeentelijke H.B.S. met vijfjarige cursus te Haarlem (1 september 1907-1 september 1909) en vervolgens ook twee jaar aan het stedelijk gymnasium in dezelfde stad (1 september 1909-1 september 1911), maar ondanks de hem levenslang eigen gebleven liefde voor kinderen en de gemakkelijkerheid, waarmee hij zich in allerlei posities bewoog, was hij voor de klas geen uitgesproken succes. Sommige van zijn leerlingen — en het zijn vermoedelijk de besten — gedenken nog dankbaar de wijde en hoge vlucht van zijn lessen, maar het krielgoed der kleine vernuften, vanouds meerderheid op de meeste scholen, moet het hem lastig gemaakt hebben. Brom behoorde tot het slag van geestdriftigen, die — om met Henriëtte Roland Holst te spreken — elke morgen „zingend tot het arbeidsfeest opgaan” en die heerlijke werkdrijf ook in anderen onderstellen. In de school komt men daar niet altijd ver mee. Daar geldt nog altijd het recept van Hieronymus van Alphen: „nooit loopt mijn drijftol zonder slagen”.

Financieel gesteund door het „Thijmgenootschap” — dat zich toen nog beknoptelijk noemde: „Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de katholieken in Nederland” — maakte Brom in de zomer van 1911 een reis naar Italië. Met zijn vrouw verbleef hij daar twee jaar. In de cosmopolitische kring rondom zijn broer Gisbert deed hij een ondervinding op, die zijn geest bevruchtte. Hij maakte zich de kennis van de Italiaanse letteren en kunstgeschiedenis eigen, die tot het veelzijdige weten uitgroeide, dat later de basis vormde van zijn spreken, schrijven en doceren. Naar het vaderland teruggekeerd, aanvaardde hij de 1ste september 1913 de betrekking van leraar in het Nederlands aan het pas opgerichte gemeentelijke gymnasium te Apeldoorn, welks rector Dr. J. G. van Pesch zijn collega te Haarlem geweest was. Deze classicus had veel met Brom gemeen en is voor hem een hechte steun geweest. Zijn te vroege dood in 1917 heeft Brom blijkens de rede, die hij aan het graf van deze vriend hield ⁶⁾, diep geschokt.

Zeker althans ten dele tengevolge van de morele steun, die de idealist Van Pesch Brom gaf, werden de Apeldoornse jaren de periode, waarin de jonge geleerde tot cultureel leider uitgroeide. Reeds te Haarlem hadden Van Pesch en Brom elkaar gevonden: beiden waren apostelzielen, die zich tot getuigen geroepen voelden. Van Pesch schijnt zachter dan Brom geweest te zijn, een mystiek-aangelegde zoeker, die in Tolstoi ten minste een tijdlang zijn held had gevonden, maar tot zijn vroege dood toe gebukt bleef gaan onder de last van religieuze en sociale problemen. Hij was het, die de jonge Brom aanspoorde tot wat deze later „een vredeswerk onder de wereldoorlog” noemde: de series lezingen, die hij in de winters van 1914 tot 1917 voor de Apeldoornse intelligentsia hield over esthetische, sociale en religieuze onderwerpen. Blijkbaar droegen de meeste ook het karakter van het apostolisch getuigenis; dat niet iedereen dit waardeerde, bewezen protesten in een plaat-

⁶⁾ Zij staat afgedrukt in de inleiding van Gerard Broms bundel *Areopaag*. Hilversum 1923; de bundel is aan Van Pesch' nagedachtenis opgedragen.

selijk dagblad. Het kan niemand verwonderen: was het al vreemd, dat een katholiek zo zelfverzekerd zijn levensbeschouwing kwam verkondigen voor een gemengd publiek, het was in het oog van sommigen dubbel aanstotelijk, nu deze katholiek leraar was bij het openbaar onderwijs. Waarschuwingen aan het adres van de ouders tegen deze verleider der jeugd bleven niet uit, maar Jo van Pesch hield in ware vrijzinnigheid zijn medewerker de hand boven het hoofd.

Het geslaagde Apeldoornse experiment werd het begin van een activiteit, die Brom — evenals Van Ginneken — tussen 1918 en 1923 bekend en gezocht zou maken als voorlichter over het katholicisme. Het begon er in die jaren zelfs op te lijken, of hij de beoefening van de wetenschap afgezworen had. Hij verscheen op zondagmorgens met zijn boodschap des heils in het midden van ontkerstende zoekers, sprak in vrijmetselaarsloges, voor conventen van predikanten, voor afdelingen van „het Nut” en voor die van de Protestantenvbond, voor theosofen en voor gezelschappen van socialistische arbeiders. In diezelfde tijd stichtte hij met de priesters Jos. Schrijnen, J. H. E. J. Hoogveld en B. H. Molkenboer O.P., alle drie straks Nijmeegse hoogleraren, en de leken J. A. Loeff en Frans van Cauwelaert het maandschrift *de Beiaard*, waarvan het eerste nummer in maart 1916 uitkwam. Het heeft het tot tien jaargangen gebracht en is van alle katholieke tijdschriften, sinds de emancipatie der katholieken in 1795 verschenen, in culturele zin verreweg het voornaamste, in nationale zin het meest opbouwende, in apostolische zin tegelijk het vurigste en het vredigste. In zijn tiental jaargangen is bijna alles te vinden, wat Brom in de jaren 1916-1926 geschreven heeft.

Naar alle waarschijnlijkheid bleef er na Jo van Pesch' dood al te weinig over, dat Brom aan Apeldoorn kon binden: hij verliet de school aan het eind van de cursus, waarin zijn vriend gestorven was, en aanvaardde 1 september 1918 een gelijke functie aan het stedelijk gymnasium te Nijmegen. De 20ste juli 1918 vestigde hij zich in de stad, die zijn woonplaats zou blijven tot het voorjaar van 1952. Slechts twee jaar heeft Broms leraarschap aan het

Nijmeegs stedelijk gymnasium geduurd. Hij werkte er onder rector Dr. P. V. Sormani, die later ook zijn collega werd aan de in 1923 gestichte universiteit. Met 1 september 1920 nam Brom ontslag wegens zijn aanstelling als bezoldigd secretaris van de „Unie van Katholieke Studentenverenigingen”. Hij bekleedde deze functie tot aan zijn benoeming in oktober 1923 tot buitengewoon hoogleraar in de kunstgeschiedenis aan de pas gestichte katholieke universiteit ⁷⁾. Op 1 september 1926 werd zijn extra-ordinariaat in een gewoon hoogleraarschap omgezet. Twintig jaar daarna, met ingang van de academische cursus 1946-1947, ruilde hij de leeropdracht van de kunstgeschiedenis voor die van de Nederlandse en algemene letterkunde. Hij legde ze aan het eind van de cursus 1951-1952 neer.

Precies een week vóór zijn zeventigste verjaardag namen hij en zijn vrouw hun intrek in een door religieuze zusters gedreven pension in het naburige Wijchen. Met de trein elk uur binnen enkele minuten bereikbaar, bleef Nijmegen tot in zijn laatste levensmaanden het doel van Broms drukke bezoeken: zij golden meestal de universiteitsbibliotheek. Nog enkele malen maakte het echtpaar kleine reizen naar Duitsland en Engeland, maar sinds 1956 namen mevrouw Broms krachten zichtbaar af en de 26ste juli 1958 overleed zij, een en tachtig jaar oud, te Wijchen. Alleen achtergelaten — het huwelijk was kinderloos gebleven — scheen haar man ongebroken verder te leven. Hij ontplooidde nog altijd de oude activiteit. Eind november 1959 werd hij voor een lichte operatie in het Nijmeegse Sint-Canisiusziekenhuis opgenomen en hier overleed hij onverwacht in de morgen van de 30ste november 1959.

II

Krachtige aansporingen van Huizinga, met wie hij in de jaren twintig in vrij nauw contact stond, en het in 1923 verworven

⁷⁾ Van 1 september 1920 tot 1 september 1926 gaf Brom wekelijks enkele uren les aan het Canisiuscollege te Nijmegen.

professoraat gaven Brom aan de wetenschap terug. Kort na 1923 begint de reeks van goeddeels uit zijn colleges gegroeide geschriften, die zijn naam als kunsthistoricus vestigden: *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw* (1927), *Java in onze kunst* (1931), *Herleving van de kerkelijke kunst* (1933). Al sloot hij zich niet in zijn studeerkamer op, toch deed hij spoedig afstand van het culturele leiderschap, dat hij door en in de *Beiaard* sinds 1916 bekleed had. Ook zonder zijn professoraat zou hij daartoe wel hebben moeten komen. Meer en meer werd het harmonieuze spel van de *Beiaard* overstemd door het voor Broms oren al te cacofonisch orkest van jongeren in nieuwe tijdschriften als *Roeping* en vooral de *Gemeenschap*. In 1926 werd Broms orgaan opgeheven en sindsdien kwam hij meer en meer ter zijde van de actuele culturele publiciteit te leven. Slechts nu en dan kwam hij naar voren met vermaning, waarschuwing of boetepreek. Tussen hem en de twintig jaar jongeren, die nu aan het bod kwamen, trok zich een kloof, die nooit overbrugd zou worden, vooral niet sinds hij in 1933 voor de Amsterdamse katholieke studenten een rede gehouden had over *Ouderen en jongeren*, die een requisitoir mocht heten.

Het moet gezegd worden, dat de zelf vroeg gerijpte Gerard Brom, die eens met animo had stormgelopen op allerlei heilige huisjes, vóór zijn vijftigste verjaardag het contact had verloren met de jongere generatie van publicisten en voor hun werk nauwelijks andere belangstelling toonde dan een wat nurkse kritiek. De ervaringen van zijn Unie-secretariaat hadden daartoe veel bijgedragen. De jeugd van vlak na de eerste wereldoorlog stelde hem diep teleur. Hij zelf was zo geheel en al de profeet van het eeuwbegin, de heraut van die lente van sociale vernieuwing en levensversobering. In het „Interbellum” zag hij zowaar de oude socialisten verburgerlijken, de *outcasts* heren worden en hoorde hij de studenten smalen op dat eeuwig „dazen” over de maatschappelijke noden en de geheelonthouding. Vlak na de aanvaarding van het Unie-secretariaat had hij zich er toe gezet het proces te beschrijven, dat hij argeloos zag als *De omkeer in het studenten-*

leven, maar hij scheen niet te bemerken, hoe weinig de werkelijkheid beantwoordde aan de droom van *zijn* jonge jaren. Hij kwam nu getuigen van een lente, die geen zomer had mogen worden. Het leek, of zijn boeiend en als altijd overvloedig gedocumenteerd geschrift een verleden tekende en geen heden, laat staan een toekomst. Zijn student zat nog altijd — om met Annie Salomons, Broms tijdgenote en trouwe vriendin tot het eind toe, te spreken — „stralend achter een glas spuitwater”⁸⁾; hij liep op sandalen en reidante bij mandoline-getokkel; hij begeerde niets zo vurig als te leren „dienen in de goddelijke dienst der gemeenschap”. Er waren zulke studenten en die zijn hem nog dankbaar voor de tucht van die levensstijl, maar de meerderheid riep om ander jolijt. Boudierend trok Brom zich terug. Van de nieuwe Nijmeegse studentengemeenschap heeft hij misschien een ogenblik verwacht, dat zij de belichaming zou zijn van een *new learning* en een *new look*, maar ook hier bleek het vlees zwak. Toen Brom ook te Nijmegen de ouderwetse kroeg centrum zag worden van de recreatie, schudde hij het stof van zijn voeten.

Wat Gerard Brom — ondanks het respect, dat hij alom genoot als man van karakter en diepe kennis — in toenemende mate scheen te vereenzamen, óók en misschien vooral onder zijn geloofsgenoten, was zijn onmacht om erin te berusten, dat de velden, die hij reeds rijp voor de oogst had genoemd, toen hij het eerste groen op hun zwarte bodem zag wazen, zo traag waren in het zetten der vruchten. De realiteit van een verlopen getij kon hij moeilijk aanvaarden. Heel zijn leven bleef hij alle conjunctuurgevoeligheid missen. Van de jeugd bleef hij argeloos verwachten, dat zij zich liet bezielen voor de idealen van *zijn* jonge jaren, dat zij de gestalten, waarin *hij* ze belichaamd zag, vurig bewonderde en de formuleringen, die hij eens voor die bewondering geijkt had, tot de hare bleef maken. Soms noemde hij een vraagstuk brandend, dat al veel had van een smeulende sintelhoop. Niets schijnt zo illustratief voor dit tekort aan werkelijkheidszin als zijn onwrikbaar palstaan in de strijd tegen het alcoholisme, dat hij in een rede van

⁸⁾ *Kultuurleven* XXV (1958), pp. 426 nr.

enkele jaren geleden nog altijd schilderde als de kanker, die de welvaart van de arbeidersklasse ondermijnde.

Dit betekende overigens niet, dat hij geen contact met de studenten had. Integendeel, hij heeft steeds vooraangestaan onder de hoogleraren, die het zochten, onuitputtelijk in een veelomvattende hulpvaardigheid. Zo heeft Gerard Brom zich in een professoraat van bijna dertig jaren veelzijdige verdiensten voor de nieuwe universiteit verworven. Hij is een van de grootsten onder haar bouwers geweest en zo haar letterkundige faculteit vrijwel van haar geboorte af een waardige plaats onder de gelijken kon innemen, dankt zij dit, behalve aan andere coryfeeën — met name Schrijnen, Van Ginneken, spoedig ook Sassen — aan de oorspronkelijke Gerard Brom. Dit wil zeer veel zeggen aan wie bedenkt, dat deze geleerde bijna een kwart-eeuw lang een vak gedoceerd heeft, dat hij niet als zijn eerste en liefste specialiteit beschouwde. Ook vandaag nog schijnen de geleerden het niet eens over de vraag, of Gerard Brom tot de vaklieden der kunstgeschiedenis behoorde. Zij is van gelijke natuur als die, welke ten aanzien van een Leidenaar met een wereldnaam wel gesteld werd en wordt: „Is Huizinga eigenlijk wel een historicus?” In beide gevallen kan het antwoord ons koud laten, nu belangrijke geschriften hun oorspronkelijkheid bewijzen en werken van jongeren de rijpe vruchten blijken, waaraan men de bomen kan kennen. Heeft Brom naar een voorbeeld gewerkt, dan is het misschien dat van Vogelzang geweest, maar hij had een eigen stijl en een eigen methodiek. Sommigen noemden hem te intellectualistisch en ik zou mij kunnen voorstellen, dat in zijn kunstbeschouwing het *weten* soms het *zien* naar de achtergrond drong, maar met name de eerste generaties van zijn studenten stak hij aan met zijn vuur en uit hun beperkte groep wist hij een verwonderlijk groot aantal meest iconografische proefschriften los te slaan.

Zijn eigen — hiervóór reeds genoemde — geschriften uit de betrokken tijd demonstreren zijn voorkeur voor het verblijf in de grenslanden, waar de kunsten elkaar ontmoeten als bevrucht door eenzelfde cultuur. In zijn op- en neergaan van kunstgeschiedenis

naar letterkunde toont Brom zich niet ambivalent, maar complex, verwant als hij is aan de zestig jaar oudere Burckhardt en de tijdgenoten Croce en Huizinga. Dit maakt het te meer verklaarbaar, dat hij voortdurend verlangd heeft naar de leerstoel der letterkunde, krachtens zijn aard vatbaar om centrum van cultuurbeschouwing te worden. Het blijft jammer, dat dit verlangen niet tijdig verwezenlijkt is. In 1935 kwam Brom, naar publikaties van die dagen uitwijzen, in aanmerking voor de opvolging van Albert Verwey te Leiden en in 1936 werd hij als nummer één voorgedragen voor die van Prinsen te Amsterdam, maar beide universiteiten misten de kans op deze boven alle rivalen bevoegde beslag te leggen.

Eerst de dood van Jac. van Ginneken in 1945 bracht de verwezenlijking: op vier-en-zestigjarige leeftijd ruilde Brom de zetel der kunstgeschiedenis voor die der letterkunde. In de hem toegemeten zes jaren heeft hij nog enige knappe leerlingen gevormd, maar geen school meer kunnen maken: tussen hem en de aankomende jeugd was het water te diep geworden. Wel bleek bij zijn heengaan in 1952, hoe zeer ook in deze jongste generaties van neerlandici de genegenheid voor de vaderlijke vriend werd geschraagd door eerbied voor zijn werk, maar ik moet vrezen, dat het een eerbied op vrij verre afstand was. Voor het verstaan van de kunst van hun eigen dagen vonden zij bij deze hoogleraar geen handreiking. Hij en zij leefden, wat dit betreft, in aparte werelden. Ik herinner mij levendig een heftige uitval van hem over het zwak van de moderne jeugd voor de kunst der *poètes maudits* en het donker pessimisme van *Graham Greene's* romans. Het moet de man, die in zijn ongenueanceerd requisitoir over Nietzsche⁹⁾ de blijmoedigheid van de verlorene christen zo sereen had getekend, een bittere ontgoocheling zijn geweest, dat de gelovige jongeren van dit eeuw-midden de auteur van de *Antichrist* schenen gelijk te geven in zijn *sneeren* op de ontstentenis van een in Christus oorsprong nemend geluksgevoel. Wie hem in antwoord op dit

⁹⁾ *Nietzsche's Anti-Christ*, in: Meded. Kon. Ned. Ak., nieuwe reeks, deel 9 (1946).

verwijt naar Hadewijch verwees met haar hulpe-roepen „alse die onverloeste”, ontkwam niet aan de indruk, dat hij dit ook Hadewijch niet vergaf. Een halve eeuw geleden had hij dit pessimisme energiek bestreden in edele zoekers buiten de Kerk als Jo van Pesch en hen gewezen op de gezonde levensaanvaarding van de christen. Nu werden hem die helden van Graham Greene en die gedoemde dichters weerzinwekkende raadsels en het sympathiseren met hun kunst vond hij óf ziekelijke aanstellerij óf symptoom van ondermijnd geloof, in elk geval decadentie.

Dit alles kan mijn indruk niet wegnemen, dat de laatste zes jaren van zijn professoraat een gelukkige tijd voor hem geweest moeten zijn. Hij doceerde nu eindelijk het vak, dat hem het naast stond en waarover hij zijn bekendste werken geschreven had, en hij had als collega proximus een man, met wie hij in het Thijmgenootschap veel had samengewerkt en die hij hoogachtte als geleerde en als karakter: L. C. Michels. Dat Thijmgenootschap heeft steeds zijn hart behouden. Bij het vijfde lustrum in 1929 schreef hij op verzoek van het hoofdbestuur het imposante gedenkboek „*Herleving van de wetenschap in katholiek Nederland*”, het weergaloos deskundig verhaal van een moeizame culturele reïntegratie. Vooral op de letterkundige afdeling van het genootschap, die hij enige jaren gepresideerd heeft, wist hij een stempel te zetten, dat nog vandaag niet uitgewist is, en zelfs nog na de bevrijding van 1945, toen hij zich geleidelijk losmaakte van haast alle organisatieleven, aanvaardde hij het algemeen voorzitterschap van de hele vereniging en oefende hij mee zijn invloed op haar ingrijpende reorganisatie. Als voorzitter in 1949 afgetreden, werd hij in 1951 tot erelid benoemd.

III

Barok en Romantiek luidt de titel van de rede, die Gerard Brom in 1922 in de algemene vergadering van het Leidse Filologencongres hield. Deze rede, door Wolters het jaar daarop in fraaie gestalte uitgegeven, heeft velen, allereerst Huizinga, voor Brom

gewonnen: sindsdien groeide zijn faam als kunst- en cultuurhistoricus, als taalscheppend kunstenaar en als spreker in grote stijl. Zocht iemand naar een lapidaire formulering van de inhoud van Broms omvangrijk cultuurhistorisch oeuvre, dan kon hij volstaan met de titel van die rede te herhalen: heel zijn leven is Brom door beide verschijnselen geboeid gebleven. Beide noemt hij „uitgesproken transcendentiaal”; beide „geven waarde aan de geheimzinnige diepte achter de dingen, aan de bezielde onzichtbare sfeer”. Er zijn passages in de rede, die naar een zelfportret zwemen. Dit treft overal, waar luid de lof van de geestdrift of de verrukking gezongen wordt. „Niet de kritiek, neen het enthousiasme, niet de blote waarneming, neen de rijke voorstelling ontroert”. „Barok is bekeerde Renaissance” heet het verder en de Romantiek ziet hij in hoofdzaak als haken naar Gods geheimen.

Heel Broms lang schrijversleven spant de boog tussen de twee machtige stromingen, die de aarde weer met de hemel verbonden, en wie kon daartoe middelares zijn, als het de katholieke Kerk niet was? De boog welft zich over het Rationalisme van de achttiende eeuw, maar raakt dit niet. Broms omvangrijk oeuvre negeert die eeuw behoudens de vreemde uitzondering van een als bij verrassing op de valreep verschenen opstel „*Wolff en Deken en de Katholieken*”, in 1957 voor het eerst gedrukt¹⁰⁾. Hoe weinig die eeuw van de koele rede de vurige vriend van Barok en Romantiek lag, leert ons dit portret van twee vrouwen, die volgens Brom „geen Kerk, geen leer en geen eredienst” kenden en wier geloof volgens hem „geen Christendom” was. Dat Brom een pedante prent als Aagje Deken niet in zijn hart kon sluiten, is hem niet kwalijk te nemen, maar hoeveel had deze sprankelende man gemeen met de brutale Betje Wolff, even verslingerd als hij op een taalgebruik vol van levende beelden. Het is alleen, dat zij nog al te veel op de kaart van de rede zette.

De Barok had Broms eerste liefde door Vondel. Smaak en vooroordeel kunnen mij misleiden, maar ik voor mij meen, dat in deze sector Broms belangrijkste wetenschappelijke prestatie ligt: het in

¹⁰⁾ In zijn *Vijf Studies*. Zwolle 1957.

1935 verschenen boek over *Vondels geloof*. Ik durf dit volhouden *n'en déplaise* een ongunstige kritiek, door Albert Verwey, — helaas, moet ik vrezen, niet zonder erg — vlak op de verschijning gepubliceerd ¹¹⁾. Ongerijmd is ze niet: Brom is nooit vrijgekomen van een al te romantisch zwak voor de hyperbool, van een te gretig geloof in hetgeen hij hoopte, van een neiging om, de voorhanden gegevens tot over hun spankracht uittrekkend, *to jump at conclusions*. Nochtans doet hij, die Broms dan misschien wat te roekeloos roemen op de roomse Vondel als symptoom van onverdraagzaamheid schetst, Brom meer geweld aan dan deze het Vondel deed. Ook blijft in allen gevalle bestaan, dat het werk, behalve een monument van bijna encyclopedisch weten, een model van wetenschappelijke nauwgezetheid is en geen tweede geschrift levendiger schildering geeft van de „zeventiende-eeuwse geestesbloei”. Is het werkelijk dit grote werk geweest, dat Broms benoeming te Amsterdam heeft belet, dan is het land te beklagen, waar zoiets mogelijk blijft.

Het boek, dat aan Broms oud-leermeester en promotor J. W. Muller werd opgedragen, is krachtens de bewoordingen van deze opdracht, maar ook blijkens vorm en inhoud geschreven ter substitutie van het baldadige proefschrift, waarop de vijf-en-twintigjarige jongeling eens gepromoveerd was en nog wel *cum laude*. De Utrechtse Senaat van 1907 kan niet van bekrompenheid worden beticht, want zelden zal ergens een academische dissertatie zijn aangeboden, die zo radicaal het jargon van de wetenschap verving door een ongegëneerd praten, dat zelfs nu nog nauwelijks geduld wordt in keurige huiskamers. Trok Beets de taal haar zondagspak uit, Brom liet haar nauwelijks een bikini. Het is moeilijk zich de bezadigde J. W. Muller voor te stellen als *sponsor* van een proefschrift, waarin „sarren”, kwellen” of „dwarszitten” *tout court* „pesten” heet en wendingen als „met z'n eigen overhoop liggen” doctrinair worden gebezigd als „schrijven zoals men spreekt”. „Maar spreekt de heer Brom dan zo *au sein de sa famille?*” vroeg G. Kalff van de top van de Leidse Olympus in *de Gids* van 1908

¹¹⁾ *De nieuwe Taalgids* 1936.

en hij laakte in het boek van de Utrechtse wildeman talloze „ruwe en grove, ook wel vieze en zeer vieze uitdrukkingen”. Men hoeft nog geen Kalff te zijn om de taal van de jonge Brom niet te lusten. Vondel „vrat planken vol boeken”, rustte niet voor hij zich „van ketterijen had schoongebraakt” en stierf niet aan een „miskraampje”. Als hij de „stijve dominees een lavement zet”, is het zijn schuld niet, dat er „vuiligheid voor de dag komt”. Potifars wulpse gemalin „rolt bezeten in haar bed als een paling in de pan” en Rubens’ atelier lijkt „een slagerswinkel waar zoveel pond bil en zoveel meter kuit wordt verkocht”. Het is wel wat bar voor de Utrechtse aula en ofschoon de gelauwerde doctor heel zijn leven door in zijn taalgebruik een uitgesproken zin voor plastiek aan de dag bleef leggen — vooral als hij lieden moest karakteriseren, die hij niet mocht, waren de verven hem niet spoedig te smeug — toont de zoëven genoemde, bijna excuus-vragende opdracht aan Muller, dat de felste passies waren gaan liggen. Ik moet overigens vrezen, dat de bedoelde excessen, schaduwzijden van een ongemeen beeldend taalvermogen, dat nog naar zijn evenwicht zocht, en daarom verschoonbaar in een jong auteur, toch indicaties waren van een tekort aan fijngevoeligheid, dat mij — ik zeg het met schroom — ook in Broms kunstbeschouwing wel treft. Hij schematiseert en schabloniseert mij te veel en gunt noch zich zelf noch zijn lezers tijd genoeg voor de stille inwerking. Soms staat hij mij althans danig in het licht, maar dat geldt in mijn oog van meer lieden, die mij de schoonheid komen uitleggen. Het is ook een moeilijk karwei, doch de drukke Brom met zijn vast procédé van overstelpend wenden en keren van argumenten, cirkelend om één punt, zat zijn publiek altijd wel erg dicht op het lijf. Ofschoon een meesterstuk in het essayistische genre en een laat staal van levend, oorspronkelijk taaleigen, slag op slag treffend door rake beeldspraak, verraadt ook een veel jonger geschrift van Broms hand mij iets van de gelaakte hebbelijkheid. Ik bedoel zijn Aulaboek over „*Schilderkunst en litteratuur in de 16e en 17e eeuw*”, in 1957 uitgekomen. Dit voor zijn uitgelezenheid maar schamel gedrukte boek reikt niettemin tot de hoogte van een uniek werk als

Huizinga's *Herfsttij*. Het mag dan de simpele dictie missen, die alle werk van de Leidenaar aantrekkelijk maakt door zijn klare rust, mij lijkt het sinds Busken Huets *Land van Rembrandt* het belangrijkste beeld van die gouden eeuw, waarvan schilders en dichters de onvergankelijke roem blijven.

Het zou geen werk van Brom zijn, als niet bijna ieder hoofdstuk tot tegenspraak prikkelde, b.v. daar, waar Erasmus zo kennelijk beneden zijn tijdgenoot Dürer gesteld wordt of waar de paragraaf over Vondel en Rembrandt één apologie van de eerste wordt. Maar welk een levendigheid van tekening in zo menig hoofdstuk, welk een grondige kennis van zaken in allerlei sectoren van de cultuurgeschiedenis. Geen specialist in de economische geschiedenis zou het Brom verbeteren, als hij de sociale plaats van de zeventiende-eeuwse schilder bepaalt, zoals ik mij niet kan voorstellen, dat iemand in staat zou zijn van de religieuze poëzie der zogenaamde Marinisten de aangrijpende diepzinnigheid zo voelbaar te maken. Dieper dan anderen, mij bekend, in de ziel van de Barok doorgedrongen, komt Brom nergens dichterbij haar wezensbepaling, aan de demonstratie van haar eenheid in veel verscheidenheid.

Liet de Barok zich dank zij Rubens, Vondel en Rembrandt vlot met Broms vaderlandsliefde verzoenen, dan stelde de Romantiek deze op een bijna te harde proef, nu de auteur van *Barok en Romantiek* in 1922 eenvoudig moest vaststellen: „De Romantiek heeft in Holland geklapwiekt zonder op te vliegen”. Toch is zeker driekwart van al wat hij schreef aan dit laag-bij-de-grondse klapwieken gewijd, al moet daaraan haastig toegevoegd worden, dat deze cultuurhistoricus met zijn veeltalige belezenheid nergens en nooit het vaderland isoleert. Maar het is bijna àl Nederland, d.i. dan werkelijk àl Holland, wat de klok slaat. Tot de enkele uitzonderingen behoort zijn studie over *Le Romantisme de Tolstoj* ¹²⁾. De geheimzinnige Rus heeft Brom, sinds deze hem grondig ging bestuderen „om een vriend (namelijk Jo van Pesch) over de meester

¹²⁾ Meded. Ned. Ak. v. W., afd. Lett., nieuwe reeks, dl. 4 (1941).

heen te brengen" ¹³⁾ — een bedenkelijke drijfveer overigens — vermoedelijk nooit meer losgelaten. Hij moet in Tolstoi veel van zich zelf herkend hebben, zoals hij het ook in Multatuli deed. In 1916 hield hij te Apeldoorn voor het eerst de lezing *Tolstoi als profeet*; een kwarteeuw later wikt en weegt hij de kunstenaar en bewijst hij, scherp-analyserend, diens afhankelijkheid van de Franse Romantiek, een bevinding, die misschien niet louter als karakteristiek van een enkeling, doch als de waardebepaling van een hele beschaving gezien mag worden.

Maar overigens bleef Broms blik aan de klapwiekende Nederlanders hangen. Speciaal gold zijn aandacht dat ene aspect van de relatie tot het katholicisme. Zo kwam hij tot zijn eerste grote publicatie na zijn proefschrift. Tussen *Vondels bekering* en het tweedelige werk *Romantiek en Katholicisme*, in 1926 bij Wolters te Groningen verschenen, liggen bijna twintig jaren. In zijn overweldigende opeenstapeling van gegevens en zijn bijna al te nauwgezette verantwoording daarvan kan het nieuwe boek prototype heten van al Broms geschriften, ook in het aaneenrijgen van citaat op citaat, dat hem — naar eigen bekentenis in het voorbericht — deed lijken op „een persoon, die uit elke zak een zakdoek heeft hangen”. Voorzover van dit brutale beeld een suggestie van slordigheid uitgaat, is het onjuist, want deze auteur was een meester in het ordenen van een veelheid en liep nooit gevaar te verdrinken in de springvloed van het materiaal, dat hij aandroeg.

Natuurlijk kondigt hij ook dit werk aan als „de boodschap van een verrijzenis”. Het laat immers de herleving zien van „de liefde voor de middeleeuwen, dus min of meer — zo stelt hij in zijn eerste zin reeds voorop — voor de Moederkerk”. Brom wordt het nooit moe bij groten en kleinen der Romantiek „die heimelijke trek” naar het katholicisme te signaleren. Het wekte bij velen wrevel. Martinus Nijhoff luchtte vlak na de verschijning in een recensie in de N.R.C. zijn ergernis over dit „pankatholicisme”; het woord is overigens een merkwaardige tautologie. Twintig jaar later zelf dicht aan het beamen van Broms visie op de Romantiek

¹³⁾ *Areopaaq*, p. III.

toegekomen, prees Nijhoff in een persoonlijk gesprek de openhartigheid, waarmee de hoogleraar zulk een opzet voorop kon stellen. Ik voor mij blijf reserves behouden tegen het „teveel” in Broms opzet. Daarin ligt, naar ik meen, zijn voornaamste gebrek. Het vuur van de apostel brandde in zijn ziel en zijn kunstenaarshart liet zich al te zeer opjagen tot affecten, die hem beletten het hoor en wederhoor in onbevangenheid toe te passen. Hij hoorde zo gemakkelijk wat hij horen wilde en moest doordraven en overdrijven in liefde of haat. Nergens treft dit zo sterk als in zijn portretten. Precies als bij Multatuli groeiden de sujetten tot heiligen of tot monsters op onder zijn pen. Asselbergs constateerde met reden ¹⁴⁾, dat in Broms biografiën, met name die van Ariëns, Broere en Thijm, steeds het spel van licht en donker de ogen blijft trekken: elke heilige heeft een engel van Satan als repoussoir nodig en wee hem, wie in de door Brom gecomponeerde levensverhalen de laatste rol toebedeeld werd.

Ook hier mag de doorzichtigheid van het procédé ontwapenend op de kritiek werken. Nu het nauwelijks mogelijk is er dupe van te worden, kunnen wij dankbaar vaststellen, dat hier een geschiedschrijver en biograaf meester blijkt in een proza, dat verrast door zijn soms grillige, maar meestal briljante vondsten, en ons met elk werk doet inzien, dat zijn *métier* niet bestaat in pieuze visites aan een dodenakker of een rondleiding door een panopticum van wassen poppen, maar in herschepping van het verleden leven. Wij zijn dus gewaarschuwd voor de orgeltoon, waarmee *Romantiek en katholicisme* inzet: „Zoals de reus Christophorus aan de ingang van een kerk het Christuskind door de golven draagt, zo dorst de geweldige Bilderdijk bij de poort van zijn eeuw het schijnbaar kinderachtig christendom over de revolutiestroom heen beuren”. Wij zijn op onze hoede, als het reeds op die eerste bladzijde relief geeft aan Bilderdijks slingeren tussen Dordt en Rome. Wij beseffen dan des te beter, dat dit werk verborgen kanten misschien overbelichten zal, maar dat het beeld, vóór hij er zijn schijnwerper op

¹⁴⁾ Gerard Brom; in memoriam (Roeping XXXV, 1959, pp. 409 vv.).

richtte, onwaarschijnlijk uitkwam, wijl die kanten gedoemd bleven louter schaduw te vangen. Straks laat de auteur misschien al te fel licht vallen op kleinigheden als de vertedering, waarmee de bonkige Bakhuizen van den Brink gewaagt over *le cou tout à fait catholique* van de knielende Julie Simon, maar ontkracht dit volstrekt de bewering, dat de Romantiek zelfs bij een geuzenzoon de schoonheid met de roomse religie liërde? Wie zo wat hij bij Brom leest, behoedzaam proeft en weegt, komt tot de slotsom, dat ook het schouwen van de verbeelding instrument van de wetenschap is. Hij zal beamen, dat Broms „dwarse doorsnede” door de vaderlandse Romantiek eindelijk het leven blies in wat vóór dezen louter een veld van doodsbeenderen leek. En dit alles wordt dan geschraagd door die verbijsterende belesenheid, die Willem van Ravesteijn deed gewagen van „de alwetende professor Brom” 15).

In dit in totaal ruim 800 bladzijden tellende boek gispte een recensent prompt wat velen in Broms geschriften stereotiep zouden blijven laken: de eisen, die hij aan het uithoudingsvermogen van zijn lezers stelt. Reeds vroeger had Michels geconstateerd, dat Brom zijn lezers „boeit, maar soms ook vermoeit” 16). Verslingerd aan de aforismen en met een zwak voor de ironische woordspeling en vooral voor de paradox, stuwt deze schrijver zijn reeksen gegevens voort in de driftige vaart van pregnante zinnen vol beelden en alliteraties. Dit maakt het volgen van zijn proza voor sommigen een enerverend karwei. Die vaart schijnt oorzaak te zijn, dat het rustige meedelen, waaraan behoefte was, wordt vervangen door zinspelen in het voorbijgaan, onder appèl aan lichtvaardig aanwezig ondersteld weten. Steeds in krijgshaftig verweer, betreft Brom ons al doorlopend in zijn discussies met anderen, zonder ons eerst eens rustig uit te leggen, waarover het geschil dan gaat. Daarbij vergroot een in de loop van de jaren tot manier geworden arbeidsverdeling van tekst en noten de van de lezer geverge inspanning. Wie Brom wil verstaan, moet op welhaast elke blad-

15) *Rott. Jaarboekje* 1948, p. 227.

16) *L. C. Michels: Filologische opstellen I*. Zwolle 1957, p. 239 (herdruk van een artikel van 1931).

zijde een paar maal zijn oog de sprong heen en weer van tekst naar voetnoot doen maken. Hij komt herhaaldelijk te staan voor mededelingen van het volgende slag: „Een populair schrijver klaagde in een brief aan een predikant . . .” en ziet zich dan naar een voetnoot verwezen, die hem op de koop toe niet zelden met een kluitje in het riet doet belanden, als er bijvoorbeeld een verwijzing staat naar een tijdschriftartikel, dat weer door een heel ander geschreven is; dan kan een lezer zich vergeefs blijven kwellen met de vraag, wie toch wel die populaire schrijver en wie die dominee mogen geweest zijn.

Maken zulke ervaringen een lezer licht wat kregel, dit worden sommigen ook tengevolge van Broms fanatiek vermijden van wat hij „boekentaal” noemde, o.a. elke tweede naamval en stevast het onschuldige voornaamwoord „men”, waarvan hij mij jaren geleden eens gezegd heeft, dat het het „leegste en lafste woord uit onze hele taal” was: het was een kunstprodukt, geschapen door ambtenaren van departementen, secretarieën, kanselarijen en andere fossiele instituten. Hoe weinig nuances zijn vonnissen op dit stuk kenden, leert zijn eerst onlangs verschenen verhandeling *Boekentaal*, een van de schoven van een in een lang leven bijeengelezen oogst, op het binden waarvan hij zich in zijn laatste jaren zo kennelijk toelagde. In deze verhandeling gaat van alles voor de bijl, dat menigeen zal beschouwen als respectabel ingrediënt van specifieke idiomen of als kostelijk voertuig voor persiflage en ironie. Ook hier valt het op, dat deze geleerde met kunstenaarsbloed en met in zijn taal allerlei hebbelijkheden van de artist, in 1955 onverzettelijk de normen hanteerde uit de taalschool van „Taal en Letteren”, het tijdschrift van zijn studentenjaren.

Een andere taalkundige *hobby* van Gerard Brom is zijn schuwen van het *moi haïssible*, zijn principieel vermijden van het pronomen „ik” in de tekst. Het is een psychologische merkwaardigheid, want het schijnt te duiden op een streven naar objectivering, tot deper-sonificatie bij een auteur, wiens stijl en taal zo persoonlijk zijn, dat elk van zijn zinnen op het eerste gehoor of gezicht te herkennen is. Over Broms taal zou een studie te schrijven zijn en ik

denk, dat het ook weleens gebeuren zal. Moet hier met een paar losse opmerkingen volstaan worden, dan mag toch in verband met Broms ik-„taboe” worden opgemerkt, dat het hem nooit zou gelukt zijn zich — zoals Michels het eens in een ander auteur prees — „achter zijn onderwerp terug te trekken en de lezer de gelegenheid te laten daarvan in alle kalmte des gemoeds kennis te nemen” 17). Wat nu die „kalmte des gemoeds” aangaat, wie haar boven alles liefheeft, late Brom ongelezen. De volbrachte lectuur van zijn geschriften laat de lezer niet in een stemming van rustig voldaan-zijn achter; veeleer deelt deze schrijver hem zekere nerveuze gejaagdheid mee. Brom vergt heel veel van zijn publiek en zijn studies laten zich nooit gemakkelijk samenvatten. Bij hem zijn het niet de hoge bomen, die de visie op het bos zo bemoeilijken, maar het is een al te welige woekering van het onderhout, dat het doorzicht belemmert. Deze veelweter kent nauwelijks medelijden met zijn lezers, geen zelfbeheersing immers bij het meedelen van zijn vondsten. Hij spaart ons geen pikant détail, al moet hij het er met de haren bijstrepen. Menig hoofdstuk is een volgepropt pakhuis van verrassende vondsten en dank zij de door mevrouw Brom met grote precisie samengestelde registers, zullen die vondsten aan zoekers in lengte van tijd nuttige handreiking bieden, maar het valt helaas velen zwaar de draad van het betoog vast te houden.

Brom zo kort na zijn dood te herdenken kan niet de plicht impliceren heel zijn wetenschappelijk werk te wegen. Er valt zelfs niet aan te denken zijn grotere boeken alle, al was het maar in het voorbijgaan, te noemen 18). Zal een deel van dit oeuvre de tijd

17) *L. C. Michels* t.a.p.

18) Een volledige bibliografie van Gerard Brom zou hoogstwaarschijnlijk de 500 nummers naderen. In die, welke respectievelijk in 1920, 1930, 1940 in de „Lijst van geschriften” van het Thijmgenootschap zijn opgenomen, en in de jaarlijkse opgaven in het Jaarboek der R. K. Universiteit valt toenemende kieskeurigheid te constateren: na 1930 liet Brom bijna alle krantenartikelen en de meeste recensies onvermeld. In de bundel *Studies aangeboden aan Gerard Brom* (Utr.-Nijm. 1952) is met Broms medewerking een bibliografie opgenomen, die 181 nummers telt. Haar

trotseren, dan valt dit wel het eerst te verwachten van de biografieën. Die van Vondel zal, dunkt mij, telkens weer worden betrokken in de discussies rondom diens leven en werken en die van Multatuli zal — hoe eenzijdig *debunking* zij mag zijn uitgevallen — als de stem van de *advocatus diaboli* het beluisteren waard blijven. Het meeslepende boek over de eerbiedwaardige Ariëns maakt, hoezeer misschien dan voorbarige hagiografie, kans om klassiek te worden als een modern heiligenleven. Doch het is alles speculatie op de toekomst.

Zoals ik al deed uitkomen, komt het mij waarschijnlijk voor, dat eens aan Broms leven en werken, zijn zwoegen voor de culturele verheffing van zijn lang verachterde geloofsgenoten, maar ook aan de plaats, die hij in de volksgemeenschap zo eervol bekleed heeft, een of meer grondige studies gewijd zullen worden. Zij, die ze ondernemen, zullen de vraag moeten stellen, hoeveel dit veelomvattende oeuvre meer is dan de prestatie van een scherp vernuft, een rijk geheugen, een onstuimig hart, een vaardige verbeelding en een lenig taalvermogen, hoeveel diepgang het heeft onder zijn fascinerend oppervlak. De tijd, die de afstand vergroot, zal ook voor dit peilen het lood moeten verschaffen. Ons gedenken kan nog niet veel meer zijn dan een dankbaar getuigen.

Wie Brom gekend hebben, zal hij zeker nog lang in al zijn eigenheden bijblijven: zijn tenorstem met haar nadrukkelijke dictie, de

beginsel naar best vermogen volgend, meen ik daaraan voor de periode van 1952 tot zijn dood de volgende nummers te moeten toevoegen:

182. *Pater van Ginneken*. — Roeping XXXI (1955), 273-288.
183. *Dies Natalis*. Stichting van de Kath. universiteit. Nijmegen-Utrecht 1955.
184. *Cornelis Broere en de katholieke emancipatie*. Utrecht-Antwerpen 1955.
185. *Boekentaal* (Verhandelingen Kon. Ned. Ak. v. Wetenschappen, afd. Letterkunde). Amsterdam 1955.
186. *Alberdingk Thijm*. Utrecht-Antwerpen 1956.
187. *Uijf studies* (Zwolse drukken). Zwolle 1957.
188. *Schilderkunst en litteratuur in de 16de en 17de eeuw*. Utrecht-Antwerpen 1957.
189. *Multatuli*. Utrecht-Antwerpen 1958.
190. *Schilderkunst en litteratuur in de 19de eeuw*. Utrecht-Antwerpen 1959 (herdruk van no. 82).

nadruk, waarmee hij, geboren acteur, zijn lezingen uit het handschrift placht voor te dragen, zijn veerkrachtige tred, de borende blik van zijn felle ogen, de glimlach, die zijn open gezicht, spiegel van wisselende emoties, opeens kon doen stralen, zijn uitgelatenheid in het gesprek. Sommigen — ik vermoed zelfs: zeer velen — hebben daarbij alle reden de mildheid te gedenken, waarmee hij wegschonk van zijn geestelijk en stoffelijk bezit, want zijn *imitatio Christi* bestond misschien bovenal in gestadig geven. Brom te ontmoeten betekende wat voor haast iedereen, want hij was een biezonder mens, een boeiend causeur, wiens conversatie nooit onbenullig was, een sprankelend veelweter, een meester van het woord en daarbij — al was de schijn misschien weleens anders — een man zonder erg, eerlijk als goud en als glas zo doorzichtig, vurig getuige van zijn geloof, maar in genen dele bekrompen en minder dan menig ander met vooroordeel behept. Hij had nu eenmaal het hart op de tong en leerde nooit de kunst zijn affecten te begraven onder het ijs van een gefingeerde onbewogenheid. Hij kon uitvallen, zelfs losbarsten. Er waren mensen, die hem alleen uit zijn boeken kenden en hem op grond van zijn tijdig en ontijdig getuigen aanzagen voor een zeloot; anderen, die alleen de mens kenden in zijn hartelijk contact met elkeen, die stond voor wat hij vond, beschouwden hem als de mildste irenicus. Ik zou zeggen: hij was het een noch het ander, maar kwam veel dichter bij het laatste dan bij het eerste.

Zo maakt dit heengaan ons allen wat armer: de beide Nederlanden, die hem gelijkelijk vertrouwd en dierbaar waren, de gemeenschap der Noordnederlandse katholieken, wier culturele verheffing hem een roeping was van jongs af aan, ook deze Akademie, waarvan hij sinds 1940 deel uitmaakte, sinds 1952 als een van die rustende leden, „die geens dings eerder moede (zijn) dan der ruste”.

L. J. ROGIER